

ПРОСВІТНИЦЬКІ СТУДІЇ УКРАЇНОК-ЕМІГРАНТОК У МІЖВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1921–1939 рр.)

Освіта є важливою складовою духовного розвитку кожної людини, а національна освіта дає можливість відчувати свою приналежність до окремої нації. Відомий український композитор Кирило Стеценко з цього приводу дуже влучно зауважив, що лише той народ може бути сильний духом, у якого є рідна національна школа, яка може зберегти національний образ і душу людини, де б вона не жила.

Відірвані від власного ґрунту українці в еміграції створили низку початкових, середніх та вищих навчальних закладів, найбільша їхня частка припала на міжвоєнну Чехословаччину (далі – ЧСР). Українське жіноцтво в міру своїх можливостей теж долучилося до просвітницької діяльності серед української громади в ЧСР.

Збереження українцями національної ідентичності було і є актуальним питанням як в еміграції, так і в Україні. Її формування розпочинається з дитинства і в цьому процесі мають бути задіяні всі ступені національної освіти. Усвідомлюючи це, емігранти створювали різні за рівнем українські навчальні заклади в країнах перебування. З огляду на сьогоднішній день, коли значна частина українців по всьому світу чітко ідентифікує себе з Україною, варто вивчати внесок українських емігрантів у збереження національного “обличчя” українців у країнах міжвоєнної Європи взагалі та Чехословаччині зокрема.

Метою цієї публікації є дослідження освітнього напрямку діяльності українок-емігранток у міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939 рр.).

Ґрунтовної праці, яка б висвітлювала питання просвітницької діяльності українок у Чехословаччині, наразі не підготовлено, але є дослідники, які вивчали/вивчають питання освітньої діяльності українських емігрантів у міжвоєнний період: С. Наріжний, М. Богачевська-Хомяк, С. Віднянський, О. Вагіна, О. Джус, Л. Гонюкова, В. Піскун та ін.¹

¹ М. Богачевська-Хомяк, *Білим по білому: жінки в громадському житті України 1884–1939*, К., 1995, 424 с.; іл.; О. М. Вагіна, *Діяльність українських початкових і середніх шкіл в еміграції на території європейських країн: 1915–1945 рр.*, Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини, вип. 25 (2010) 20–26; О. Вагіна, *Освітня діяльність української еміграції в країнах Європи (1918–1939)*, 3., 1999, 156 с.; С. В. Віднянський, *Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.)*, К., 1994, 82 с.; Л. В. Гонюкова, *Український громадський комітет у Празі: ретроспектива діяльності (1921–1925 рр.)*, 290

При підготовці статті були використані архівні матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в м. Києві, Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

У зазначений період у ЧСР діяло шість українських жіночих організацій: Секція допомоги жінкам і дітям при Українському громадському комітеті (далі – УГК), Громада українських студенток, Український жіночий союз (далі – УЖС), Союз українок-християнок у Подєбрадах (далі – СУХ), праязка філія Української жіночої національної ради (далі – УЖНР), Гурток старших пластунок “Україна”.

Склад українських жіночих організацій не був сталим і постійно змінювався. Незважаючи на це, з активних громадських діячок сформувався кістяк українського жіночого руху в ЧСР. На нашу думку, до таких слід віднести: Софію Русову, Зінаїду Мірну, Христину Кононенко, Ганну Чикаленко-Келлер, Ольгу Галаган, Ганну Григорієву, Євгенію Лоську, Маргариту Іваненко, Марію Фуртак, Михайлину Войтович та ін.

Відзначимо, що просвітницька робота жіноцтва часто перекликалась або навіть “зрощувалася” з культурницькими заходами, оскільки освіта та виховання включають у себе ще й залучення до скарбниці світової та української культури.

Секція допомоги жінкам і дітям при Українському громадському комітеті провела реєстрацію українських дітей у Празі та її передмісті². Отримавши матеріал про кількісний та віковий склад дітей, організаційний комітет секції отримав можливість реалізувати поставлене перед собою завдання: створити українську школу.

С. Русова, як голова секції допомоги жінкам і дітям, звернулася за допомогою до чехословацького уряду та приватної благодійної організації YWCA, яка мала своє представництво в ЧСР. Проте, незважаючи на зусилля української сторони, оперативно створити власну школу не вдалося.

Вісник Української академії державного управління при Президентіві України, № 3 (1998) 81–86; О. В. Джус, *Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції*, Ів.-Фр., 2002, 260 с.; С. Наріжний, *Українська еміграція: культурна спадщина української еміграції між двома світовими війнами*, ч. 1, Прага, 1942, 366 с.; В. Піскун, *Політичний вибір української еміграції (20-ті рр. ХХ ст.)*, К.; Нью-Йорк, 2006, 671 с.; іл.

² ЦДАВО України, ф. 3801, оп. 1, спр. 523, арк. 2.

А. Мишуста, Просвітницькі студії українок-емігранток...

Щоправда, з'явилася можливість віддавати українських дітей до чехословацьких навчальних закладів, щоб вони не відстали в навчанні від своїх однолітків. На перешкоді цьому ставав психологічний бар'єр, оскільки батьки не хотіли віддавати своїх дітей “під опіку чужих людей”. Заради справедливості, варто відмітити, що іноді через життєві складнощі батьки байдуже ставилися до освіти взагалі, не кажучи вже про чехословацькі чи українські школи³.

Організуючи різні заходи для українських дітей, представниці жіночої секції мали на меті не лише занурити їх у святкову атмосферу, а й дати їм можливість перебувати в рідному оточенні. Не всі батьки могли їм забезпечити повноцінний духовний та культурний розвиток, вони навіть не завжди могли знайти житло своїм сім'ям і тому вимушені були віддавати дітей у чехословацькі притулки. Як зазначали матері-українки у своєму листі до УГК від 17 січня 1924 р., вони не можуть повноцінно виконати свій батьківський і громадський обов'язок перед дітьми і тому звертаються до Комітету з проханням ініціювати створення українського дитячого садка-притулку, де б кожен українець міг зі спокійною душею тимчасово залишити свою дитину⁴.

З ініціативи голови секції допомоги жінкам і дітям при УГК взимку 1924 р. було відкрито Український дитячий клуб, який зосередив свою діяльність на позашкільних формах навчання.

Робота Українського дитячого клубу проводилася за планом, який підготували представниці секції допомоги жінкам і дітям. Напрямів діяльності було декілька: по-перше, це заняття з літератури, дискусії, розповіді для дітей дошкільного і шкільного віку; по-друге, трудове навчання (ліплення, вирізування, плетення, малювання та ін.); по-третє, фізичний розвиток (фізичні вправи, ігри, національні танці та ін.); також планувалося створити дитячий часопис, організувати дитячий театр, проводити екскурсії тощо⁵.

Самостійна робота відвідувачів клубу заохочувалась. Так, наприклад, його засновниці вважали, що необхідно допомогти дітям створити власний часопис, оскільки це допомагало їм обґрунтовано висловлювати власну думку. До того ж, “...діти дуже люблять ділитися своїми враженнями, переписуватися, старші діти – фіксувати свої переживання, свою творчу працю”⁶. Та, на жаль, це залишилось лише в плані роботи.

³ ЦДАВО України, ф. 3801, оп. 1, спр. 90, арк. 2–3.

⁴ ЦДАВО України, ф. 3801, оп. 1, спр. 523, арк. 20–20зв.

⁵ *Ibid.*, арк. 21–23.

⁶ *Ibid.*, арк. 25.

Діти відвідували клуб щосуботи з 16 до 18 години. За перші півроку роботи його відвідувало 25 дітей віком від 4 до 13 років. Очоловувала клуб О. Галаган, заняття проводив А. Животко, а малювання і ліплення викладала К. Антонович.

У травні 1924 р. за пропозицією С. Русової дитячий клуб перетворили на “садок-майдан” (ігровий майданчик – *А. М.*), щоб діти більше часу проводили на свіжому повітрі. Для вирішення фінансового питання С. Русова звернулася до Управи УГК з проханням спонсорувати цю ідею. Вона просила на утримання “майдану” 600 крон щомісячно, але отримала трохи менше 400 крон. Тому постало питання про додаткові грошові внески від батьків у розмірі 5–15 крон за дитину кожного місяця⁷.

Дітей, які відвідували “майдан”, вихователі ділили на три групи за віком (I група – дошкільнята, II – молодша (8–12 років), III – старша (13–15 років)). За літній період клуб відвідувало досить небагато дітей, а саме 16, яким було 6–14 років. Працював “майдан” двічі на тиждень з 15 до 19 години, де вихователями працювали студентки педагогічного інституту та досвідчені педагоги.

Кожен із вихователів розробляв власний план занять і виховних заходів у групі, який попередньо обговорювався з усіма членами колективу дитячого клубу. Крім того, педагоги мали вести своєрідні щоденники, в яких складали психологічні портрети дітей. Спираючись на власні спостереження, спілкування з дітьми та допомогу батьків, вихователі шукали індивідуальний підхід до кожної дитини. Це допомагало створювати затишну та домашню атмосферу в дитячому колективі. “Майдан” успішно функціонував впродовж усього літа 1924 р.

Восени 1924 р. постало питання пошуку нового приміщення для дитячого клубу, оскільки Українська хата при УГК, де до того він знаходився, не могла знову надавати приміщення. На звернення до українських установ Праги щодо допомоги у цьому питанні відгукнулася Українська студія пластичного мистецтва. Клас для занять надавався безкоштовно по дві години в неділю та в понеділок. Крім того, відвідувачі дитячого клубу могли користуватися мольбертами, глиною для ліплення та іншими матеріалами⁸.

Український дитячий клуб успішно працював протягом 1924 р., але зі згортанням роботи Українського громадського комітету була

⁷ ЦДАВО України, ф. 3801, оп. 1, спр. 523, арк. 18.

⁸ *Ibid.*, арк. 47.

А. Мишуста, Просвітницькі студії українок-емігранток...

припинена і його діяльність. Незважаючи на короткий період своєї роботи, Клуб відіграв свою роль у процесі виховання українських дітей. Про це свідчить такий факт. Мати Лілії Балабас, однієї з постійних відвідувачів Клубу, дякувала О. Галаган за можливість виховувати дітей в українському оточенні. Вона розповіла, що її донька поки не ходила до клубу, говорила як вдома, так і в школі чеською або німецькою мовами: “Не можна було примусити її говорити рідною мовою, коли ж вона почала ходити до клубу, то цілком змінилась і дома говорить виключно українською, а також читає українські книжки”⁹. Зрозуміло, що це одинична подяка, але члени секції допомоги жінкам і дітям при УГК занесли її у протокол засідань від 7 травня 1924 р. та в звіт за 1921–1924 рр. роботи секції, оскільки вважали це найвищою оцінкою своєї роботи.

Союз українок-християнок за зразком попереднього Клубу заснував у Подєбрадах ще один Український дитячий клуб. Однією з причин його створення була стурбованість українок втратою національного обличчя українською громадою взагалі та дітьми зокрема. Про це йдеться у листі до секції допомоги при Українському громадському комітеті: “...з огляду на те, що українські діти вчать в чеських школах і знаходяться переважно в чеському оточенні і таким чином зовсім денационалізуються, Союз Українок Християнок улаштовує в Подєбрадах дитячий клуб, який має функціонувати поки що один раз на тиждень”¹⁰.

Майже два місяці (жовтень–листопад 1924 р.) дитячий клуб не мав власного приміщення як і необхідних коштів для закупівлі книг та шкільного приладдя. Отримавши грошову допомогу від УГК, частково були задовільнені першочергові потреби клубу і в грудні він розпочав свою роботу в одній із аудиторій Української господарської академії¹¹.

На момент відкриття Українського дитячого клубу в Подєбрадах до нього прийняли 13 дітей. Наприкінці року їх вже було 20, на початку 1925 р. – 25. 14 з них – діти професорів Української господарської академії в Подєбрадах, 11 – діти студентів академії. Всього 9 хлопців та 16 дівчат¹².

Протягом навчального року Клуб працював два рази на тиждень по чотири години, а під час канікул – щоденно. З дітьми займалися

⁹ ЦДАВО України, ф. 3801, оп. 1, спр. 523, арк. 3.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 3993, оп. 2, спр. 2, арк. 39.

¹¹ *Ibid.*, арк. 21.

¹² *Ibid.*, арк. 21, 36.

В. О'Коннор-Вілінська, М. Левицький та українські пластуни, які працювали безкоштовно.

Дітям старшого шкільного віку викладачі читали лекції з української мови, історії, етнографії, географії. Діти молодшого шкільного віку займалися з пластунами малюванням та ліпленням. Всі члени клубу вивчали українські народні пісні, танці, грали у різноманітні ігри. Діти з допомогою представниць Союзу ставили вистави “Марусина ялинка” та “Зустріч”. Крім того, вихованці клубу отримували в закладі підвечірок.

Як зазначала голова СУХ П. Єремієва у листі до УГК від 26 січня 1925 р., робота в “...Дитячому Подебрадському Клубові ... починає широко розгортатися, до нього вступають нові члени”. Спираючись на вдалий досвід створення та діяльності Дитячого клубу, члени СУХ вирішили організувати українську школу в Подебрадах, та нестача коштів, не дала змоги реалізувати цю ідею¹³.

Крім цього, представниці Союзу українок-християнок у Подебрадах доглядали могили українців, замовляли заупокійні служби, влаштовували екскурсії до Праги, намагалися налагодити зв'язки з чеськими жіночими організаціями. При Союзі українок-християнок діяли піврічні курси з виготовлення капелюхів. СУХ заснував власне видавництво “Київ”, яке надрукувало збірку поезій Є. Маланюка “Стилет і стилос” (1925 р.)¹⁴.

Український жіночий союз у Празі також займався просвітницькою діяльністю, хоча вона представлена досить скромно. Наприклад, при Жіночому союзі було створено “Товариство жінок з вищою освітою” на чолі з М. Омельченко, яке займалося питаннями підвищення освітнього рівня серед українського жіноцтва¹⁵.

Члени УЖС надавали допомогу українським жінкам та дітям, які перебували у таборах для інтернованих у Чехословаччині. В чехословацькому таборі Німецьке Яблонне в 1919–1920 рр. перебувало 100 жінок і 120 дітей¹⁶, у Ліберцях у 1920–1921 рр. – 66 жінок і 25 дітей¹⁷,

¹³ ЦДАВО України, ф. 3993, оп. 2, спр. 2, арк. 195.

¹⁴ *Українська культура*, лекції за редакцією Дмитра Антоновича, упор. С. В. Ульянівська, вст. ст. І. М. Дзюби; перед. слово М. Антоновича; додатки С. В. Ульянівської, В. І. Ульянівського, К., 1993, 592 с.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 3993, оп. 2, спр. 4, арк. 2.

¹⁶ М. І. Павленко, *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії і ставлення влади та умови перебування (1919–1924 рр.)*, К., 1999, 352 с.

А. Мишуста, Просвітницькі студії українок-емігранток...

у Йозефові в 1924 рр. – 61 дитина¹⁸. В усіх трьох таборах діяли жіночі об'єднання. У Німецькому Яблонному був організований “Комітет українських жінок”, який у липні 1921 р. був реорганізований у “Союз Українок”. Тут же при допомозі місії Гувера в квітні 1921 р. був заснований дитячий садок для півсотні дітей членів Української бригади, очолюваний дружиною генерала Курмановича.

У Ліберцях, а пізніше і у Йозефові жінки теж створили свій “Союз Українок”. Матеріальна допомога сім'ям з дітьми, влаштування свят, поглиблення знань жіноцтва з української мови, літератури, історії – такими були конкретні прояви їхньої праці¹⁹.

Нагадаємо, що українське жіноцтво брало участь у створенні українських вищих навчальних закладів у Чехословаччині. Наприклад, Софія Русова входила до складу організаційного комітету Українського вищого педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова (далі – УВП). Цей вищий навчальний заклад був заснований з ініціативи Українського громадського комітету та його голови М. Шаповала. Ось як про це згадує С. Русова: “Саме на Різдво 1923 р. був він (М. Шаповал – А. М.) у мене в Подєбрадах і вперше висловив мені свою нову мрію про організацію вищої педагогічної школи для підготовки освіченого українського вчителства”²⁰.

У червні 1923 р. С. Русова взяла участь у спільному засіданні Управи УГК та першого складу професорської ради УВП, до якої увійшла разом із такими вченими, як мовознавець Л. Білецький, правознавець О. Ейхельман, математик Є. Іваненко, історик М. Терлецький та ін. На урочисте відкриття інституту 7 липня 1923 р. вона відгукнулася публікацією “На чужині і дома: Лист із Праги”. Основне завдання УВП педагог вбачала у підготовці спеціалістів для розбудови шкільництва на рідних теренах, оскільки, була впевнена у національному відродженні України²¹.

З перших днів функціонування УВП С. Русова очолила кафедру педагогіки. Викладала теорію та історію педагогіки, дидактику та дошкільне виховання. Крім того, їй було доручено читати спецкурс

¹⁷ І. В. Срібняк, *Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919–1924)*, К., 2000, 280 с. + XXXIX с.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3801, оп.1, спр. 523, арк. 66–67.

¹⁹ М. І. Павленко, *Ор. cit.*

²⁰ ЦДАВО України, ф. 3889, оп. 1, спр. 2, арк. 118.

²¹ О. В. Джус, *Ор. cit.*

“Національна школа Чехословаччини й інших слов’янських народів”, обов’язковий для студентів усіх відділів, та факультативно – французьку мову. У липні 1925 р. Професорська рада УВІІ підтвердила статус С. Русової як “професора *honoris causa* (почесний доктор – *A. M.*) ... керування кафедрою педагогіки з приналежними дисциплінами: теорія та історія педагогіки, дидактика, школознавство, національна школа в Чехо-Словаччині, шкільне бібліотекознавство”²².

Працюючи в педагогічному інституті, С. Русова відмічала поступову і незворотну денационалізацію української громади. Вона разом із іншими представницями Української жіночої національної ради звертала на це увагу. Якщо дорослі українці знали та пам’ятали свою батьківщину, то діти в силу свого віку та обставин іноді навіть не чули про Україну. У звіті про діяльність УЖНР з цього приводу зазначено, що Рада звернула свою увагу на цей процес і почала боротися з ним, скеровуючи “...дітей на різні курси українознавства, організовувала дитячі вечірки, які дуже гарно впливали на дітей і об’єднували в одну ширину українську родину”²³. Відзначимо, для того, щоб хоча б мінімально запобігти денационалізації українських дітей та молоді необхідні були зусилля не лише УЖНР, а й батьків. Але іноді саме батьки не переймалися цим питанням і віддавали дітей до чехословацьких, німецьких та ін. шкіл, що, з одного боку, допомагало дітям адаптуватися до умов життя в новій країні, а з другого, повністю відривало їх від національного ґрунту²⁴.

У 1927 р. Софія Русова наголошувала на тяжкому становищі української еміграції в умовах скорочення допомоги з боку чехословацького уряду. Як вже зазначалося, сім’ям з дітьми не було часу думати про духовний розвиток чи навчання, головна мета – вижити в чужій країні. Тому й боліла їй не тільки доля дітей, але й їхнє виховання. “Дати-ж їх в чужі установи, де дитина так скоро вбирає в себе чужу національну атмосферу, – писала С. Русова, – дивись, за рік, за два еміграції українська дитина вже забула рідну мову і дома, і в школі, і надворі, чеше чужою мовою...”²⁵.

²² ЦДАВО України, ф. 3825, оп. 1, спр. 5, арк. 1.

²³ А. О. Сабадин, *Секція допомоги жінкам і дітям при Українському громадському комітеті в Чехословаччині (1921–1925 рр.)*, Грані, 2(70) (2010) 40–44.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 3963, оп. 2, спр. 5, арк. 5.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 3963, оп. 2, спр. 38, арк. 1.

А. Мишуста, Просвітницькі студії українок-емігранток...

Саме тому, в Українському дитячому притулку, створеному з ініціативи членів УЖНР, було запроваджене національно-патріотичне виховання, навчання велося українською мовою. Кімнати та класи були оформленні в українському національному стилі. Стіни прикрашали карти України та портрети видатних українських діячів, письменників, поетів, що "...наче говорило дітям про ту далеку Батьківщину, щирими синами, якої вони мали стати"²⁶.

Протягом 1932–1934 рр. при Українському дитячому притулку неофіційно працювала школа під керівництвом С. Русової. Короткі звіти діяльності цієї школи зафіксовані в книзі протоколів засідань празької філії УЖНР. Зазвичай діти відвідували уроки один раз на тиждень, їм викладали історію та географію України, українську літературу, вчили декламувати, а також займалися танцями²⁷.

Працювали з дітьми студентки Українського вищого педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова. Спочатку молоді дівчата сприймали роботу в притулку як можливість підзаробити, але з часом захоплювалися справою, не шкодуючи сил та часу для виховання й розвитку дітей.

Під керівництвом виховательки С. Нагірної – випускниці УВПІ – діти видавали часопис "Наша Україна". У передмові до першого номеру журналу С. Нагірна, підкреслила, що завжди заохочувала дітей до самостійної праці, намагалася розвивати у своїх вихованців ініціативність, комунікаційні здібності, товариську співпрацю. Надавала можливість самостійно робити висновки, не нав'язуючи власної думки, але при цьому "залишала непомітне керування за собою"²⁸.

Діти захопилися ідеєю створення власного журналу і перший його номер присвятили Дню матері, другий – голодуючим ровесникам із Наддніпрянської України. Цей дитячий журнал відіграв роль своєрідного популяризатора діяльності Українського притулку серед української громади та серед чехів і словаків.

У 1930-х рр. залишалось актуальним питання денационалізації українських дітей. Оскільки колишні українські студенти отримавши освіту, почали працювати, то віддавали своїх дітей до чеських шкіл, що призводило до втрати національної ідентичності. Влітку 1938 р. Софія Русова звернулася до українського громадянства в Празі з

²⁶ ЦДАВО України, ф. 3950, оп. 2, спр. 8, арк. 4.

²⁷ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 190, арк. 17–20.

²⁸ ЦДАЗУ, ф. 12, оп. 1, спр. 84, арк. 2.

закликом запобігти денаціоналізації українських дітей. Голова УЖНР запропонувала створити спільну організацію батьків та членів ради, яка б дбала про створення національного осередку для дітей. На жаль, ця ідея не була втілена в життя, оскільки у березні 1939 р. Рада припинила своє існування.

23 лютого 1936 р. у Подєбрадах при Українському дитячому притулку почала діяти українська народна школа, яка була початковою і мала 4 класи. Ініціативна група з її створення складалась з С. Русової, К. Антонович, М. Мартос, К. Донцової та ін.

Дозвіл від Земської шкільної ради ЧСР на відкриття цієї школи українки отримали ще у грудні 1935 р. Зазначимо, що на 23 грудня 1935 р. у новоутвореній школі було 18 учнів (10 хлопців і 8 дівчат). Завідуючою призначили випускницю УВП І. Кульчинську, яка до цього працювала в Українському дитячому притулку²⁹. Додамо також, що І. Кульчинська в свій час входила до складу Громади українських студенток.

Відкриття школи проходило надзвичайно урочисто. Цей захід відвідали не лише представники української громади в ЧСР, але й представники чехословацької сторони, яких “було понад 30 делегатів, на чолі з Окружним шкільним інспектором, заступниками Чехословацького Червоного Хреста, окружного уряду, міської управи, чеських шкіл, культурно-освітніх установ, організацій та спілок”³⁰.

Свято відкриття школи поєднали з проведенням Шевченківських днів і умовно поділили на дві частини: урочисту та виступи вихованців Українського дитячого притулку. Діти декламували вірші Т. Шевченка українською та чеською мовами і виконували народні пісні. Урочистості завершилися виконанням українського національного гімну. Присутні відчували неабияке патріотичне піднесення і гордість з того, що тут “виховуються наші наступники – свідомі українські діти”³¹.

Навчання у народній школі велося українською мовою, передбачалося також вивчення чеської мови. Основний контингент учнів становили, крім сиріт-вихованців притулку, діти робітників-емігрантів, що перебували у складних матеріальних умовах³².

²⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 453, арк. 3.

³⁰ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 452, арк. 1.

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*

А. Мишуста, *Просвітницькі студії українок-емігранток...*

До середини 1937 р. школа отримувала регулярну фінансову допомогу від Чехословацького Червоного Хреста в сумі близько 3–4 тис. крон щомісячно. Менші грошові суми надходили від Нансенівського комітету та інших подібних установ. Значною допомогою на утримання як притулку, так і школи були пожертви від чехословацького громадянства.

Після закінчення початкової школи її учні мали можливість отримати повну середню освіту в Українській реальній гімназії. Вона була утворена на основі матуральних курсів, які діяли в таборах для інтернованих українців у Щипіорно (Польща) та у Йозефові (ЧСР). Після ліквідації цих таборів у Польщі та Чехословаччині, а також за сприяння Українського громадського комітету, матуральні курси з Щипіорно та Йозефова у 1924/1925 н. р. були переведені до Українського вищого педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова.

Реформування УВПІ у вищу педагогічну школу, яке проходило в той час, вимагало перетворення матуральних курсів у реальну гімназію, де українські діти могли б отримати середню загальну освіту рідною мовою, а студенти педінституту мали б змогу проводити необхідні практичні заняття з учнями гімназії. У § 12 статуту гімназії зазначалося, що УВПІ є “куратором гімназії, а з тим до нього належить зверхній догляд над нею та загальне ведення її справ”. Саме тому при педагогічному інституті було відкрито приватну гімназію, першим директором якої став професор УВПІ Яким Ярема. Вже у травні 1926 р. гімназія була офіційно визнана Міністерством шкільництва й народної освіти ЧСР, а разом з цим отримала й стипендії для своїх учнів³³.

Право вступу до гімназії надавалося дітям від 10 до 14 років, які мали початкову освіту. Крім суто академічного навчання, у гімназії проводилася широка культурно-просвітня робота: читання рефератів, влаштування свят, екскурсії до празьких музеїв і театрів тощо.

На початку роботи гімназії її основний контингент склали колишні учні матуральних курсів із Щипіорно, Йозефова. Пізніше до гімназії почали вступати й діти українських емігрантів у ЧСР, а напередодні Другої світової війни значно збільшився відсоток дітей карпатських українців.

Як зазначала С. Русова, яка упродовж першого року її функціонування була опікуном гімназії, там нараховувалося 74 дитини: 29 з Наддніпрянщини, 29 з Галичини, 8 з Чехословаччини, 2 з “других

³³ О. М. Вагіна, *Діяльність українських початкових і середніх шкіл в еміграції...*, с. 20–26.

українських земель”. Викладацький склад складався з 34 осіб, які мали “відповідний педагогічний стаж ... і працювали не за страх, а за совість”³⁴.

У брошурі “Українська гімназія в Чехословаччині” (1932) зазначено, що з 1926 по 1932 рр. гімназію закінчило 72 учні (58 хлопців, 14 дівчат), які продовжили своє навчання в українських та чехословацьких вищих навчальних закладах³⁵.

С. Русова високо оцінювала працю керівників гімназії, наприклад, Я. Яреми та Г. Омельченка, а також викладачів української, французької, латинської мов, хімії, фізики, природознавства, математики, географії, трудового навчання та ін. Вона вказувала на позитивні результати позашкільної роботи: організацію екскурсій, участь у відзначенні шевченківських днів, пам’яті героїв Крут, зустрічі з письменниками-емігрантами О. Ольжичем, У. Самчуком, С. Черкасенком та ін.

Наприкінці 1927 р. Українську реальну гімназію було перенесено до Ржевниць, за 30 км від Праги. Причинами переносу стали кращі, у порівнянні з празькими, приміщення для гімназійного інтернату та гарні природні умови.

Зусиллями професора Українського вільного університету в Празі Агенора Артимовича, який очолював гімназію в 1928–1930 рр., навчання в ній було реорганізовано за зразком відповідних чеських державних гімназій. У наступні роки гімназію очолював проф. І. Кобизський, а після його смерті проф. М. Хлюр. Влітку 1930 р. Міністерство освіти ЧСР відмінило стипендії студентам із західноукраїнських земель, а також тим, що мали в еміграції батьків. У цей критичний момент викладачами гімназії було засновано Допомоговий комітет, основними джерелами фінансових надходжень якого стали трьохвідсоткове оподаткування заробітної плати шкільних викладачів, пожертви від батьків та української громадськості. Завдяки діяльності Допомогового комітету існування гімназії в Ржевницях було врятоване. На початку 1931/1932 н. р. знову виникла загроза ліквідації школи, але завдяки зусиллям Допомогового комітету й створеного українсько-чеського “Товариства допомоги українським школам в ЧСР” загрозу знов пощастило відхилити.

Хоч умови життя в Ржевницях були кращими ніж празькі, але й там не було можливості розмістити всі складові частини гімназії в

³⁴ О. В. Джус, *Op. cit.*

³⁵ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 448, арк. 9.

А. Мишуста, Просвітницькі студії українок-емігранток...

одному приміщенні. Через це в 1936 р. її було перенесено до Модржан, ближче до Праги, де вона розмістилася в одному триповерховому будинку. Директором гімназії з 1936 р. став доцент Г. Омельченко. За повідомленням проф. О. Мицюка у львівській газеті “Діло”, переважну більшість учнів гімназії складали вихідці з Карпатської України, де утворилась вкрай несприятлива ситуація з українською освітою через насильницьке запровадження угорських шкіл. Під час Другої світової війни Українська реальна гімназія залишалася в Модржанах, а в 1945 р. у зв’язку з наближенням до Чехословаччини радянських військ гімназію евакуювали до Баварії (Німеччина)³⁶.

У цілому, Українська реальна гімназія забезпечувала учням широку загальноосвітню підготовку, що відповідала вимогам класичної середньої освіти у відповідності з історичними традиціями української школи. Крім того, українська гімназія в ЧСР поряд з суто академічними знаннями, надавала учням ще моральне й національне виховання. Багато випускників закінчили потім вищі навчальні заклади й отримали спеціальності філософів, правознавців, лікарів, інженерів та ін.³⁷

Активну просвітницьку роботу розгорнув Гурток старших пластунок “Україна”, який по мірі можливостей забезпечував емігрантські освітні установи українськими підручниками та художньою літературою. Пластунки тісно співпрацювали з відомим українським видавцем Є. Вировим, який у свій час очолював Українське видавництво в Катеринославі та Український громадський видавничий фонд у Празі, з видавництвом “Чесько-українська книга”, Музеєм визвольної боротьби України, а також збирали книги серед української громади. “...Гурток висилає різні книжечки всюди, де є лише скупчена українська еміграція, – писала Н. Козицька у листі до голови братиславських пластунів-новаків К. Бризгуна, – Асиміляція страшна і ми дбаємо, щоб хоч трохи відвернути її від молоді...” (пластуни-новаки – це діти 6–11 років – А. М.)³⁸.

Українки пересилали великі обсяги літератури в різні кінці світу. Наприклад, за чотири роки роботи гуртківців лише на Закарпаття вони відіслали 6624 книги, в Галичину та на Волинь – 1890, крім того, в Німеччину, Бельгію, Югославію, Туреччину, Канаду, США, Китай,

³⁶ С. Наріжний, *Історія української еміграції. 1918–1940 р. Ілюстрації. Фото*, ч. 2, К., 1999, 272 с.

³⁷ О. М. Вагіна, *Діяльність українських початкових і середніх шкіл в еміграції...*, с. 20–26.

³⁸ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 1041, арк. 9.

Уругвай, Бразилію – 1701 книгу. Вся література надходила на адреси філій “Просвіти”, які розташовувались у зазначених країнах³⁹. Основна частина книг призначалася для дітей та юнацтва (казки, букварі, підручники, історичні оповідання), також пластунки пересилали географічні карти України, ноти українських пісень, книги загальноосвітнього змісту.

Голова Гуртка старших пластунок “Україна” Н. Козицька активно листувалась з українськими організаціями в еміграції. Вона самостійно знаходила їхні адреси і пропонувала надсилати їм книги. Лише пересилку пластунки не оплачували, тому завжди просили повернути витрачені на це кошти.

Проаналізувавши листування пластунок, ми дійшли висновку, що найбільше книг вони переслали на Закарпаття. Наприклад, восени 1933 р. для товариства “Просвіта” у с. Велике Березне українки надіслали 57 книг, перед новорічними святами 1934 р. 106 книжок відправили в міську школу м. Севлюш (сучасне м. Виноградів Закарпатської обл. – А. М.), 14 книжок з п’єсами для вистав – у с. Олешник, мукачівській “Просвіті” – 309 книг, які отримали від Музею визвольної боротьби України, “Просвіті” у с. Берегове – 39 тощо. Від усіх перелічених “Просвіт” пластунки отримали листи-подяки з проханнями й надалі надсилати літературу.

У грудні 1933 р. Є. Вировий пожертвував Гуртку 685 примірників книг, які вони відразу переслали лемківській “Просвіті”. Видавництво “Чесько-українська книга” на чолі з Г. Омельченком навесні 1934 р. теж подарувало пластунам 199 примірників книг, які вони переслали на Закарпаття та українській громаді в Белграді (Югославія)⁴⁰.

ГСПУ надіслали 30 книг українській “Просвіті” в м. Монсо-ле-Мін (Франція), 27 – в м. Тяньцзін (Китай). Від української “Просвіти” в Китаї прийшла подяка, в якій зазначалося, що завдяки цим книжкам українці змогли відкрити “рідну школу, в якій навчається троє учнів”⁴¹.

Відмітимо, що протягом 1933–1936 рр. пластунки надсилали дитячі книги на новорічні свята, які проводила Українська жіноча національна рада⁴².

³⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 1040, арк. 1зв.

⁴⁰ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 1041, арк. 26 зв., 51, 62, 92, 120, 135, 164, 175, 275.

⁴¹ *Ibid.*, арк. 137, 149, 165, 195; 280.

⁴² *Ibid.*, арк. 71, 74, 228.

Старші пластуни співпрацювали не лише з “дорослими” організаціями, а й з дитячими. Н. Козицька листувалася з Гуртком пластуновців “Котенята”, який розташовувався в м. Братислава. “Котенята” видавали власний часопис “Мяв”, Н. Козицька запропонувала розповсюджувати цей журнал серед пластунової молоді⁴³.

За підтримки українських громадських діячів та установ у ЧСР гурток старших пластунок “Україна” проводив просвітницьку роботу серед емігрантів, розсилаючи українське друковане слово. У той час, коли основною задачею емігранта було фізичне виживання, пластуни безкоштовно пропонували книги – основу духовного розвитку людини. Зрозуміло, що всі емігрантські організації, до яких зверталася Н. Козицька, радо підтримували зв’язок з Гуртком.

Просвітницькі студії українських жінок у ЧСР були спрямовані на підвищення освітнього, професійного рівня дорослих, отримання середньої та вищої освіти молоддю, а також на знівелювання процесу асиміляції українців в еміграції. Активно в цей процес включилися жіночі організації, кожна з них внесла свій вклад у загальну справу. Приміром, були створені два Українські дитячі клуби у Празі та Подебрадах, які займалися вихованням підростаючого покоління в українському національному дусі. Ці позашкільні заклади були засновані з ініціативи секції допомоги жінкам і дітям при Українському громадському комітеті та Союзом українок-християнок у Подебрадах. Члени зазначених організацій протягом 1924–1926 рр. забезпечили українських дітей цікавим та змістовним дозвіллям, змогли створити для них невеличкий український осередок на чужині. Український жіночий союз опосередковано долучився до організації дитячого садка у таборі для інтернованих у Німецькому Яблонному (ЧСР), для підвищення освітнього рівня своїх членів створив “Товариство жінок з вищою освітою”. Представниці Української жіночої національної ради взяли під опіку Український дитячий притулок, виховання в якому базувалось на національній основі. Крім того, при притулку відкрилася Українська народна школа, що надала можливість українським дітям вступати до українських та чеських середніх і вищих навчальних закладів. Гурток старших пластунок “Україна”, розповсюджуючи українські книги, сприяв налагодженню зв’язків з осередками української еміграції у світі та подоланню денационалізації серед української громади.

⁴³ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 1041, арк. 1, 5, 152.